

TOPLUMSAL YENİDEN ÜRETİMDE ROBOTLAR

Melda YAMAN*

Öz: Robotlar ve yapay zekâ teknolojileri günümüzde hızla toplumsal yeniden üretim alanına giriyor. Robotlar hanemize, yaşantımıza, “mahrem” dünyamıza girdikçe insanlar arası ilişkiler ve bakım etiği bağlamında çeşitli toplumsal ve felsefi soruları peşi sıra sürükleyiyor: Makineler bakım verebilir mi; bakım vermek insana özgü değil mi; makineler insan ilişkilerinin yerini mi alıyor . . . bu soruları çoğaltmak olanaklı. Gelgelelim yanıtlamak o kadar da kolay görünmüyor. Bu yazıda bu tür soruların etrafında geziniyorum. Toplumsal robotları bu çerçevede anlamaya çalışıyor, bakım işinin “kadın işi” olarak görülmesinin robotların ve yapay zekânın çoğu zaman “kadınsı” özelliklerle donatılmasına sebep olduğuna dair görüşlerin peşinden gidiyorum. Amacım, bakım bağlamında insan makine ilişkisini ve yukarıdaki soruları yeniden düşünmek.

Anahtar sözcükler: yapay zekâ, toplumsal robotlar, toplumsal yeniden üretim, bakım, bakım etiği.

Robots in Social Reproduction

Abstract: Robots and artificial intelligence technologies are rapidly entering the field of social reproduction. As they enter our households and our lives, raising questions about the ethics of care and inter-human relations, they are creating various social and philosophical issues. Can machines provide care? Is caring a uniquely human quality? Are machines replacing human relationships? These questions could be multiplied. However, the answers are not straightforward. In this article, I will explore such questions. I will attempt to understand social robots within this framework and explore the notion that the perception of care work as ‘women’s work’ results in robots and artificial intelligence being imbued with ‘feminine’ attributes. My aim is to rethink the human-machine relationship and the above questions in the context of care.

Key words: artificial intelligence, social robots, social reproduction, care, ethics of care.

*Peki ya teknoloji size gerçekten bir insan gibi davransaydı;
peki ya teknoloji sevdiklerinize daha yakın hissetmenize yardımcı olsaydı;
peki ya teknoloji size sadece bir alet gibi değil de bir partner gibi yardımcı olsaydı
.... işte Jibo bunu yapıyor!'*

1.Giriş

Son dönemde robotik ve “yapay zekâ” teknolojisinin yaşamımızın pek çok alanına girdiğini görüyoruz. Yeni teknolojileri genel olarak sanayiyle, üretimle ilgili bir şey gibi düşünürüz; ne var ki günümüzde bu teknolojiler sanayi sektörleri veya ileri bilgi teknolojisi hizmetleri gibi üretim alanında yer alan sektörlerden toplumsal yeniden üretim alanına doğru hızla kayıyor. Bugün en önemli uygulama alanlarından biri bakım ve yeniden üretim işi haline geldi: bundan böyle bakım veren, terapi yapan, çocuklar için eğlenceli oyun arkadaşı, yaşlılarla yarenlilik eden bakıcı robotları konuşur olduk.

Araştırmacılar dünya genelinde yaşanan bakım açığının robot destekli bakımı yaygınlaştırdığını yazıyor.

Politika söylemlerinde teknoloji, bakım alanındaki küresel “krizi” iyileştirmek, olumlu sonuçlar sunmak için önemli bir unsur olarak gösteriliyor ve giderek dünya çapında bakım sağlama ve bakım düzenlemelerinin bir parçası haline geliyor (**Hamblin ve Lariviere, 2023**). Lâkin, Mercer E. Gary’nin (**2021**) dikkat çektiği üzere, bu eğilimi kapitalizm koşullarında yaşanan toplumsal yeniden üretim krizine yerleştirmeden anlamak ve açıklamak olanaklı değil. Robot destekli bakımın yaygınlaşmasını, epeydir süregiden, kapitalizm ile yaşamın üretimi / yeniden üretimi arasındaki çelişkinin bir sonucu olarak açıklayabileceğimiz toplumsal yeniden üretim krizine bir yanıt olarak görmeliyiz. Yani, kârı artırmaya

*Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisadi Gel.Vel.Ulus.İktisat A.D.
(ORCID No: 0000-0002-5757-2646)

Geliş Tarihi / Received : 04.07.2025

Kabul Tarihi / Accepted : 17.07.2025

yönelik meta üretimi ve değer yaratımı süreci, insanı ve yaşamı merkeze alan toplumsal yeniden üretim süreciyle uzlaşmaz bir çelişki oluşturuyor. Özellikle neoliberal politikalarla birlikte, sağlık ve bakıma yönelik kamu yatırımları azaltılarak, temel sağlık ve bakım hizmetlerinin büyük ölçüde meta ilişkilerine çekilmesiyle yığınların toplumsal yeniden üretiminin gerçekleştirilmesi giderek güçleşiyor (**Gill ve Bakker 2006; Yaman, 2024a; 2024b**). **Nancy Fraser (2017)** bu krizin finansallaşmış kapitalizmin sistemik toplumsal yeniden üretim çelişkilerinin bir ifadesi olmasının yanı sıra, bizzat kapitalist toplumsal yapının derinlerinde kök saldığına dikkat çekiyor.

Dünya genelinde yaşlanan nüfusun yarattığı bakım ihtiyacı da toplumsal yeniden üretim krizini şiddetlendirerek bu eğilimi güçlendiriyor. BM verilerine göre 2024 yılında dünyada 65 yaş ve üzeri yaklaşık 830 milyon insan vardı. Bu nüfusun dünya nüfusundaki payı yüzde 10,3'e karşılık geliyor. BM nüfus projeksiyonlarına göre 2024 ile 2074 yılları arasında bu oranın ikiye katlanarak yüzde 20,7'ye çıkması bekleniyor. Aynı dönemde 80 yaş ve üzeri kişilerin sayısının üç katından fazla artması öngörülmüyor (**UNFPA, 2024**). Bu hızlı yaşlanma ciddi bir bakım hizmeti ihtiyacı yaratıyor. Bu ihtiyaca karşılık hastaneler ve yaşlı bakım tesisleri, teknolojik yeniliğin temel alanları haline geldi. İster yatağa bağımlı hastaların döndürülmesinde hemşirelere yardımcı olmak için olsun, ister hafıza kaybı yaşayanların hareketlerini izlemek için, isterse de yaşlanan ve izole olmuş kişilere eşlik etmek için kullanılsın, bakım robotları zengin toplumların kurumsal bakım tesislerinde giderek daha fazla yer alıyor (**Gary, 2021: 19**).

Bütün bunların yanı sıra bakım veren robotlar birer "teknoloji harikası" meta olarak, pazarını ve talebini yaratan bir ürün aynı zamanda. Bu alan günümüzde sermayenin hızla büyüyen bir değerlendirme alanı. Bir yandan yapay zekâlı robotları arkadaş, bakıcı ve cinsel partner olarak geliştirmeye yönelik yoğun bir sermaye yatırımı var²; öbür yandan da bu tür robotlara yönelik yoğun bir ilgi görüyoruz.

Böylece, son dönemde Jibo, Aristotle, Alexa, Pepper, Paro, Asimo, Kaspar gibi hizmet robotlarının pazarı giderek genişliyor. Sürekli gelişen ve genişleyen bu pazarda her daim yeni bir ürün görmek olanaklı. Mesela Pepper, sesli ipuçları ve yüz ifadeleri aracılığıyla insan duygularını algılayıp yanıt verebilen bir robot idi. Pepper'in piyasaya sürülmesinin ardından özel-

leştirilmiş bir versiyonu olan Çok Amaçlı Yaşlı Bakım Robotu Asistanı (MERA) geliştirildi. Yedi yaşında bir çocuğun boyunda fildişi renkli bir android olan ve özellikle yaşlılar için evde bir arkadaş olarak tasarlanan MERA, bir kişinin yüzünün videolarını kaydedip analiz edebiliyor ve kalp ve solunum hızı gibi hayati belirtileri hesaplayabiliyordu (**Caruso, 2017**).

Bu robotların kullanımının gündelik yaşamın pek çok alanına yayılması, ev işinden bakım hizmetine kadar genişlemesi, ayrıca kullanıcılar tarafından benimsenmesi araştırmacıların da dikkatini çekiyor. Birçok bilim insanı robotiğin gelişme alanının hane içine, sosyal hizmetlere ve böylece yaşlılara, çocuklara, kadınlara ve engelli insanlara doğru genişlediğine dikkat çekiyor (**Fortunati, 2018; Coggins, 2022; DeFalco, 2016; 2020**). Araştırmacılar robot teknolojisindeki gelişmenin, çocuk bakımından yaşlı bireylere, ev işlerine ve hatta kişisel terapiye kadar çok çeşitli bakım görevlerinin devredilmesine olanak sağladığını ifade ediyor (**akt. Sarkar, 2024: 443**). Kimi araştırmacılar yakın gelecekte robotların ve yapay zekâ uygulamalarının nüfuz etmesi muhtemel sektörlerin hane içi, sağlık hizmetleri, eğlence sektörü, eğitim hizmetleri gibi yeniden üretim sektörleri olduğunu ileri sürüyor (**Fortunati, 2018**). Çok sayıda araştırmacı bu teknolojinin özellikle çocuk gelişiminde kullanılmasına dikkat çekiyor (**Mahajan, 2025; Çağıltay ve Mutlu, 2024; Rhee, 2018; Coggins, 2022; Wiederhold, 2018; Neugnot-Ceroli ve Laurenty, 2024**).

Bugün bu robotlar çocuk bakımının yanı sıra yaşlı bakımında da aktif olarak kullanılıyor. Japonya, çoktandır, yaşlanan nüfusun yarattığı bakım ihtiyacını karşılamak üzere bakıcı robotlar geliştirmesiyle ünlenmişti (**Rubin, 2019**). Bundan yaklaşık on yıl önce **Amelia DeFalco (2016)**, Kanada ve ABD, Japonya gibi "yaşlı" bir ülke oldukça, robot bakıcıların yaşlı bakımında daha belirgin bir rol oynamasının muhtemel olduğunu söylemişti. Aslında çalışmalar robotların dünya genelinde epeydir yaşlı bakımında kullanıldığını ortaya koyuyor (**Parks, 2010; Mahajan, 2025; Ersözlü, 2023; Fortunati, 2018**).

Bu konudaki literatür, yapay zekâ ve robotların, özellikle çocuk ve yaşlıların bakım yükünü azaltan yönlerine, çocuklar ve yaşlılar için öğretici ve eğlendirici yanlarına, robot elinden bakımın sınırlarına ve taşıdığı risklere odaklanıyor genellikle. Kimi çalışmalar toplumsal robotların olumsuz yanlarına değiniyor, mesela çocuk gelişimine zarar verdiğini savunuyor.

Pek çok araştırmacı ise robot elinden bakımın, insan ilişkilerini, yakınlık ve bağlılık biçimlerini ve bizzat bakımı nasıl yeniden düzenleyebileceği üzerine düşünüyor (**DeFalco, 2016; 2020; Gary, 2021; Mahajan, 2025; Wiederhold, 2018; Turkle, 2011**). Bu bağlamda bir tür bebek / çocuk bakıcısı gibi tasarlanan Alexa gibi robotları değerlendiren **Brenda K. Wiederhold'un (2018)** makalesine "Alexa, are you my mom?" ("Alexa, sen benim annem misin?") adını vermesi hayli manidar.

Kuşkusuz robot elinden bakım, insanlar arası ilişkiler ve bakım etiği bağlamında çeşitli toplumsal ve felsefi soruları da akla getiriyor: Makineler bakım verebilir mi, bakım verenler zorunlu olarak insan mı olmalıdır? Bakım vermek insana özgü değil mi; makineler insan ilişkilerinin yerini mi alıyor? Bu soruları bir yandan "insan ötesi / insan sonrası" (transhuman/ posthuman) tartışmalarına taşıyıp, "makinelere de duygulanabilir mi" diye soranlar var. Öbür yandan insana yeniden dönüp, "insan olmanın anlamı nedir?", "insan zihni gerçekte nasıl işler?" gibi felsefi ve bilimsel temel soruları yeniden tartışmaya girişenler de oluyor.

Günümüzde gerek hizmet sektöründe insanlar arası iletişimde gerekse hane içinde ev işi ve bakım işinde kullanılan bu robotlar "toplumsal (sosyal) robotlar" olarak adlandırılıyor. Paul gibi satış asistanı robotlardan, Care-OBot gibi bakım robotlarına, Pepper gibi eğlence robotlarından seks robotlarına kadar hepsi, insanlarla ilişki içinde kullanılan ve giderek büyüyen toplumsal robot grubunun örnekleri arasında yer alıyor. Bu robotların görevlerine ve insanlarla doğrudan etkileşime girme derecelerine bağlı olarak, bir tür toplumsal beceriye sahip olmaları gerekiyor (**Loh ve Loh, 2023: 8**). **Leopoldina Fortunati (2018)** sosyolojik bir bakış açısından, "toplumsal robot" ifadesinin *pleonastik*³ bir tanım olduğuna çünkü her teknolojinin kendi içinde toplumsal olduğuna dikkat çekiyor. **Fortunati, Saricca ile arkadaşları (2020)** birlikte gerçekleştirdikleri çalışmasına dayanarak, toplumsal robotları "toplumsal olmak üzere tasarlanmış robotlar" olarak tanımlamanın daha doğru olacağını ileri sürüyor. **B. Klein, G. Cook ve W. Moyle (2016)** ise bu robotları "duygusal robotlar" olarak adlandırmayı tercih ediyorlar zira yazarlara göre demans hastalarının bakımında kullanılsalar bile robot fok balığı PARO veya dino robot PLEO gibi robotlar, duyguları harekete geçirmek için geliştirilmiştir (**Klein vd., 2016**).

Bu genişlemeye paralel olarak, edebiyat eserlerinde ve sinemada da toplumsal robotların giderek daha fazla yer aldığını görüyoruz. Karl Cadek'in R.U.R.: *Rossum's Universal Robots* (R.U.R.: *Rossum'un Uluslararası Robotları*) ile başlayan robot hikayeleri, Philip K. Dick'in *Do Androids Dream of Electric Sheep?* (*Androidler Elektrikli Koyun Düşler Mi?*) adlı öyküsündeki replikalarla zirveye ulaşmıştı. Ridley Scott'un bu öyküden uyarladığı "Blade Runner" ("Bıçak Sırtı") filmi, insan olmanın sınırları, bizimkine benzer anılar ve duygularla donatılmış fiziksel olarak mükemmel bir android ile olağan kanallardan beslenen bir insan arasında ne gibi farkların olabileceği üzerine düşündürülen bir filmi (**Wheale, 1991**). İlk kez 1985'te yayınlanan ve dört sezon süren düşük bütçeli bir ABD durum komedisi olan "Small Wonder" ("Küçük Harika") bir robot çocuğu başrole taşıyordu. Dizi hane içindeki işlerle baş edebilecek bir "yapay zekâ köleliğini" muştuluyor gibiydi: Dizide bir insan gibi görünen, davranan ve hareket eden bir sibernetik kız çocuğu, ailenin bir üyesi olarak ele alınmıştı (**Sarkar, 2024**). Son dönemde toplumsal robotlar filmlerde de baş rolü üstlenmiş durumdadır. Jake Schreier'in "Robot ve Frank"ındaki Robot, yaşlılarla arkadaşlık eden ve destek hizmeti veren bir robot olarak tasarlanmış, Frank'ın yalnız ve yalıtık hayatına bir dost ve "yoldaş" olarak eşlik etmişti. Kogonada'nın "After Yang"ının Yang'ı ise, ufak bir çocuğa arkadaşlık, ağabeylik ve bakıcılık yapan bir androidi konu ediyordu. Yang'ın bozulmasının ardından kız çocuğu Mika'nın onu "hayata döndürmek" için giriştiği hassas ve dokunaklı arayışa tanıklık eden film, insan-makine ilişkisinin, sevginin, robot elinden bakımın üzerinden geçerek, insani ve robotik nitelikler arasındaki varsayılan açığı yıkıyordu (**Hensley, 2024**). Spike Jonze'un "Her" filmindeki Samantha ise, kişisel asistanlıktan aşka uzanan bir yapay zekâ öyküsünü perdeye taşıyordu.

Robotların ve yapay zekâ uygulamalarının toplumsal yeniden üretim alanına doğru kaydığını söylemiştim. Toplumsal yeniden üretim alanı ile, insanın, toplumun, (ücretli, ücretsiz ve güvencesiz) işçilerin emek gücünün ve dolayısıyla sermayenin de yeniden üretildiği emek alanını kast ediyorum. Bu alan esas olarak kadınların hane içinde ve bakım kurumlarında ücretsiz ve ücretli olarak gerçekleştirdiği bakım ve yeniden üretim faaliyetlerini kapsıyor: Kadınlar bir yandan bugünün işçilerinin emek gücünü her gün yeniden üretiyor, bir yandan geleceğin yeni nesil işçileri olan bugünün çocukları/

gençlerini yetiştirip bakımını sağlıyor, bir yandan da geçmişin işçileri olan yaşlılara bakıyorlar. Ayrıca hastalara ve engellilere bakım veriyorlar.

Toplumsal yeniden üretimin merkezinde bakım emeği yer alır. Bakım emeğine yer verilmeyen bir toplumsal yeniden üretim çerçevesi tahayyül edilemez. Gençlerin, yaşlıların ve engellilerin bakım ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağını hesaba katmayan hiçbir toplumsal yeniden üretim-insan toplumu açıklaması tam olarak yeterli olamaz (Tronto, 2017: 29).

Bakımın insanın, yaşamın ve toplumun üretiminde ve yeniden üretiminde asli bir unsur olması, bakım ilişkilerinin nasıl kurulması gerektiğine, nasıl sürdürülebileceğine ve nasıl geliştirilebileceğine ilişkin sorulara kapı aralar. Bakım etiği bu sorular üzerine düşünme ve yanıtlar üretme girişimidir (bkz. Noddings, 2010: 18). Bakım bir başkasının esenliği ve refahı için emek sarf etmek olarak tanımlanırken, bakım etiği bu emek sürecinin ilişkiselliğine dairdir – bakım etiği ilişkisel bir etikdir (Noddings, 2010: 18); bakım veren ve bakılan ilişkisi ile başlar.

Yapay zekâ ile toplumsal robotları, toplumsal yeniden üretim ve bakım emeği bağlamında düşündüğümüzde, bakım etiğine ve bakımın ilişkiselliğine dair meseleler hayli kritik hale geliyor. Bakım ilişkiselse ve bakım verenle alan arasındaki ilişkiyle başlıyorsa, yaşlı ve çocuk bakımında kullanılan robotlarla bakım alanları arasındaki ilişkiye dair neler söyleyebiliriz? Robotların çocuk gelişimine etkisi nedir -robotlar çocuk büyütebilir mi? Robotlar çocuklarla veya yaşlılarla bağ kurabilir mi? Bu soruları uzatabiliriz. Gelgelelim bu tür soruları bir çırpıda yanıtlamak bu soruları peş peşe sıralamak kadar kolay görünmüyor.

Bu yazıda bu ve benzeri sorular üzerine düşünmeyi deneyeceğim. Baştan belirtmem gerekir ki bu soruların yanıtlarını vermeye çalışmayacağım -ki kolayca yanıtlanabileceği kanaatinde de değilim. Yapmak istediğim bu tür soruların etrafında dolaşarak, makine ve insan ilişkisini bakım ve toplumsal yeniden üretim bağlamında yeniden gözden geçirmek. Bunun için ilkin bakım etiği ve insan ilişkisi çerçevesinde toplumsal yeniden üretimin ve bakımın genel hatlarıyla üzerinden geçeceğim. Bakım işinin “kadın işi” olarak görülmesinin robotların ve yapay zekânın çoğu zaman “kadını” özelliklerle donatılmasına sebep olduğuna dair görüşlerin peşinden gideceğim.

Ardından, bakım bağlamında insan makine ilişkisi sınırlarına ilişkin tartışmalara genel hatlarıyla değineceğim.

Bu çalışmada yapay zekâ teknolojisinin bir yandan özgürleştirici, özellikle kadınlar için bakım yükünü hafifleterek serbest zaman yaratıcı bir yanı olduğu; ama bir yandan da insan – makine ilişkisine ve bakımın “insan”a özgü olduğuna ilişkin genel kabullerimizi sorgulamaya yol açtığını savunuyorum. Bunların yanı sıra, yapay zekâ uygulamalarına ve robot teknolojisine erişimin sınıfsal olduğunu unutmamak gerekiyor. Bunun bir anlamı şu; robot ve yapay zekâ teknolojisi diğer teknoloji alanları gibi sermayenin tahakkümü altında bir değerlendirme alanı olarak gelişip ilerleyen bir alan. Bu nedenle, toplumsal robotların birer meta ve sermaye ürünü olarak piyasaya sürüldüğünü akıldan çıkarmamakta yarar var diye düşünüyorum. Özellikle bu hususun altını çizmek gerekiyor, zira Gary de (2021: 20) toplumsal robotlar konusundaki tartışmaların kapitalizm bağlamına yerleştirilmediğini hatırlatarak, bu yaklaşımın antikapitalist potansiyelinin geliştirilmemiş olmasını eleştiriyor. Öbür yandan bu, kadınların ücretsiz biçimde gerçekleştirdikleri emek gücünün yeniden üretiminin bir kısmının robot ve yapay zekâ uygulamalarıyla sermaye ve meta dolayısıyla gerçekleşme eğiliminde olması anlamına geliyor. Bu eğilimin uzun vadede emek gücünün yeniden üretim maliyetini yükseltici etkide bulunması beklenebilir. Bu çalışmada bu konuların üzerinde durmayacağım, esas olarak bakım ilişkisinin insan ilişkilerine ve insan- makine etkileşime etkisi üzerine odaklanacağım.

2. Toplumsal Yeniden Üretim, Bakım ve İnsan Emeği: *Homines Curans*

Toplumsal yeniden üretim yaklaşımı, insanın biyolojik bir varlık, toplumun bir bireyi, bir üretken güç olarak, içinde yer aldığı koşullar, ilişkiler, sistemler ve yapılarla birlikte, günlük ve nesiller boyu yeniden üretilmesini içerir. Toplumsal yeniden üretim süreçleri, yaşamın üretimi ve yeniden üretiminin hemen hemen bütün veçhelerini kuşatır.

Toplumsal yeniden üretim yaşamın yanı sıra kapitalist üretimin de başlıca koşuludur. Toplumsal yeniden üretimin en önemli bileşenlerinden biri emek gücünün yeniden üretimidir. Emek gücü, sermayenin yegâne değer kaynağıdır, o nedenle sürekli yeniden üretilmesi kapitalist bir toplumda kritik önemdedir. Bu kritik kaynağın her gün

yeniden üretilmesi gerekir, dahası nesiller boyunca üretilmesinin ve yeniden üretilmesinin de sağlanması mecburiyeti vardır. Bu nedenle sermayenin ve toplumsal formasyonun genişleyen yeniden üretiminin varoluş koşulu ve üretken potansiyelidir **(Gill ve Bakker, 2006: 37)**.

Toplumsal yeniden üretim teorisyenleri kapitalizm ile toplumsal yeniden üretim arasındaki ilişkiyi irdeleyerek, bunların birbirini koşulladığını, belirdiğini ama aynı zamanda ikisi arasında derin bir çelişki olduğunu gösterirler **(Ferguson, 2016; Gill ve Bakker, 2006)**. Kapitalist üretim özünde kâr için üretime ve daha fazla değer yaratma dinamiğine sahipken, toplumsal yeniden üretim insan yaşamını, insanlar arası ilişkileri, etik ve ekolojik değerleri merkeze alır. Bu uzlaşmaz çelişki temelinde, sermayenin dönemsel ve uluslararası hareketlerinin, iktisadi kriz koşullarının, neoliberal politikaların, göç politikalarının, sosyal politikaların ve teknolojik gelişmelerin toplumsal yeniden üretime ve bakım süreçlerine etkiye bulunduğunu söyleyebiliriz. Kısacası, toplumsal yeniden üretim süreçleri insanı, yaşamı ve emek gücünü üreterek ve yeniden üreterek sermayenin varlık koşullarını sağladığı gibi, kapitalizmin eğilimleri ve dinamikleri tarafından da belirlenmektedir. Bu çerçevede günümüzde teknolojik gelişmeler, yapay zekâ uygulamaları ve robotik teknolojisi, toplumsal yeniden üretimi belirler ve yönlendirir hale gelmiştir.

Toplumsal yeniden üretim süreçleri kapitalizmin etkisine açık olduğu gibi, ataerkil eşitsizlikler zemininde de gerçekleşmektedir. Feminist araştırmacılar hane üyelerinin toplumsal yeniden üretiminin önemli bir bölümünün hane içindeki kadınlar tarafından ücretsiz ve karşılıksız bir biçimde gerçekleştirildiğini ortaya koymuş, yeniden üretim ve bakımın “kadın işi” olarak görülmesini eleştirmiştir. Zira, bu iş yükü, kadınların günümüz koşullarında ezilmesinin en önemli kaynaklarından biridir **(Ferguson, 2016; Tronto, 2017)**. Bu yük kadınların ücretli işe, çeşitli toplumsal aktivitelere, yaratıcı etkinliklere, hatta sendikal ve örgütsel faaliyetlere katılmasına engeldir. Buna karşılık, hanenin temel gelir getireni ve “efendisi” erkek olmaya devam eder. Böylece erkekler sadece hanenin değil, toplumun da “efendisi” pozisyonunu sürdürebilir. Dolayısıyla bakım, kadınların toplumdaki ikincil konumunu da pekiştirip yeniden üretir. Üstelik kadınlar doğrudan bakım ihtiyacı olmayan yetişkin erkeklerle de bakım verirler. Ama bu bakım karşılıklı bir bakım ilişkisi doğurmaz;

kadınlar bunun karşılığında erkeklerden bakım görmezler. O halde bu emek süreci erkeklerin yararındır, diyebiliriz.

Toplumsal yeniden üretim anlayışının temelinde, kapitalist anlamda yalnızca bir meta üreticisi ve değer yaratıcısı olarak değil, aynı zamanda insanın, yaşamın ve toplumun kendisinin yaratıcısı olarak çok daha geniş bir emek anlayışı yer almaktadır. Bu emek, “hem gündelik hem de kuşaklar arası yaşamın sürdürülmesine doğrudan dahil olan faaliyet ve tutumları, davranış ve duyguları, sorumluluk ve ilişkileri” kapsar **(Brenner ve Laslett, 1991: 314)**. Bu tanım, bakım emeğini toplumsal yeniden üretimin merkezine yerleştirmekte, insanı, insani ve toplumsal bağları ve ihtiyaç nesnelerini üreten ve yeniden üreten, duygularla yoğrulmuş bir emek anlayışına işaret etmektedir.

Bakım emeği gerçekten de toplumsal yeniden üretimin merkezinde yer alır. Bakım emeği ve toplumsal yeniden üretim gerek kavramsal olarak gerekse de fiili süreçlerde birbirini yankılasa da bu ikisi tam olarak örtüşmez **(Yaman, 2025)**. Toplumsal yeniden üretim yaşamı sürdürmenin hem bireysel hem de kolektif biçimde sistemik yönünü belirtirken, bakım bu sürecin daha samimi, ilişkisel ve etik boyutlarına işaret eder **(Zechner, 2021: 73)**. Bununla birlikte gerek bakım emeği ve bakım etiği gerekse toplumsal yeniden üretim çalışmaları, toplumun ve toplumun sürekliliğinin temelini oluşturan, insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetleri ve toplumsal ilişkileri kavramsallaştırma girişimleridir. Bu çalışmalarda bakım etiği, insan ilişkilerinde empati, sorumluluk ve bağlılığı temel alır; bunların karşılıklılık esasında ve bireyler arasındaki karşılıklı bağımlılık, adalet ve dayanışma ilişkisi içinde örüldüğünü vurgular. Bu çalışmalar bakımı, etrafımızdaki dünyayla ilişki kurmanın epistemolojik, ontolojik ve derinlemesine politik bir yolu olarak da kuramsallaştırmaya çalışmaktadır **(Winders ve Smith, 2019)**.

Toplumsal yeniden üretimin merkezinde yer alan bakım, genellikle, ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetleri kendileri gerçekleştiremeyen (çocukların, yaşlıların, engellilerin, hastaların) veya gerçekleştirmeye meyilli olmayan (mesela kocaların ve erkek sevgililerin) insanların fiziksel ve duygusal refahını destekleyen bir dizi faaliyet ve ilişki olarak ifade edilmektedir **(bkz. Kofman, 2012: 143)**. Bakım etiği teorisyenleri bakımın, her şeyden önce, insan olmanın koşulu olduğunun altını çizerek;

Örneğin **Joan Tronto (2017: 29)**, biz insanlar bakım olarak, yani *başka insanlar* tarafından bakılarak *insan* haline geldiğimiz ve yaşamımızı sürdürdüğümüz için, bakımın insan yaşamının önemli bir parçası olduğuna dikkat çeker. İnsan bakım olarak yaşamını sürdürdüğü gibi insanın kendisi de bakım verendir; **Tronto'nun (2017)** adlandırmasıyla *hominines curans*. Başka bir deyişle, bakım hakkında teoriler üretmek, çoğu zaman, insan hakkında teoriler üretmektir (**DeFalco, 2020: 35**)

O halde insanlığın ve toplumun varlığı ve sürekliliği, bakımı dolaylıdır: Bu çalışmalara göre bakım almak ve bakım vermek yaşamın ve insanlığın olmazsa olmaz koşuludur. Bakım teorisyenleri, bakımı yalnızca bireysel veya özel alana ait bir mesele olarak değil, politik, ekonomik ve etik bir konu olarak ele alarak, bakım emeğinin tanınmasını ve değer görmesini savunmuşlardır (**Fisher ve Tronto, 1990; Noddings, 2010; Tronto, 2017**).

3. Toplumsal Robotlar ve Bakım

Toplumsal robotların kullanımındaki patlayıcı büyüme, çocuk ve yaşlı bakımında kullanılabilir hale gelmeleri, ayrıca kullanıcılar tarafından da benimsenmeleri ve istenir olmaları, hem robot elinden bakımın etik ve toplumsal boyutları hem de Lin'in robot işi tanımı üzerine bir kez daha düşünmeyi gerektiriyor. **David Lin, 2012** tarihli *Robot Etiği* koleksiyonunda, "Robotlar, genellikle "üç D"yi -*dull, dirty, dangerous*- yani "sıkıcı, kirli veya tehlikeli işleri yapmakla görevlendirilir" diye yazmıştı (**bkz. DeFalco, 2016, 10; 2020: 38**). Peki, robotlar sadece sıkıcı, kirli, tehlikeli işleri mi üstleniyor? Robotların yaptığı iş bakım değil mi; robotlar iyi bakım veremez mi?

Son dönemde sayıları giderek artan, makinelerin ve robotların, engelli bireylerin, yaşlıların, otistik bireylerin, çocukların bakımında olumlu sonuçlar doğurduğuna ilişkin raporlar (**Sarkar, 2024**) bu soruları daha da kritik hale getiriyor.

3.1. Toplumsal Robotlar – Toplumsal Cinsiyet Roller

Az önceki soruları tartışmadan önce toplumsal robotlardan beklenen işlerin genellikle kadın işi olduğunu söylememiz gerek.

İlkin birçok araştırmacı toplumsal robotların şeklinin, genellikle kadın bedeni temel alınarak oluşturulduğuna dikkat çekiyor. **Fortunati (2018: 2679)** robotların bu şeklinin, toplumsal robot bağlamında

üzerine düşünmeye değer başlıca meselelerden biri olduğunu belirtir. Robotların kadın bedenine benzer biçimlendirilmesi üzerine us yürütmeye başlamadan önce **Fortunati (2018: 2680)**, geçmişten miras aldığımız robot biçimlerinin yenilenme sürecinde olduğuna, bugün daha eklemli bir robot kavramına doğru yol aldığımıza dikkat çeker. Robot şekillerinin yeniden tanımlanmasına yönelik bu sürecin sadece biçimsel olmadığını, çünkü fiziksel görünümün etkileşimi etkilediğinin ve böylece cinsiyet kategorilerinin, özellikle de "kadın" kategorisinin inşasına ve yapı bozuma uğratılmasına katkıda bulunduğunun altını çizer (**Fortunati, 2018: 2680**).

Fortunati'ye göre robotların tasarımındaki cinsiyete dayalı özellikler, karmaşık olan sorunun yalnızca bir parçasıdır. Bu sorun aslında kullanıcıların robotlara cinsiyet atfetme alışkanlığından, toplumsal robotların cinsiyet özelliklerinin kullanıcılar üzerindeki etkilerinden ve robotlarla etkileşimde toplumsal cinsiyete bağlı farklılıklardan oluşmaktadır (**Fortunati, 2018: 2680**). Diğer pek çok alanda olduğu gibi, yapay zekâ ile toplumsal robotikteki toplumsal cinsiyete dayalı kabuller ve eğilimler, gerek kadınların nesneleştirilmesine gerekse belirli rollerin kadınlıkla eşleştirilmesine sebep olabilir. **DeFalco (2020: 35)** bakım işinin küçümsenmesinin ve görünmez kılınmasının, bakıma ilişkin etik değerlere gösterilen "sözde" bağlılığa rağmen, robotları bu işler için ideal bir aday yaptığına dikkat çekiyor. Robot kelimesinin köle emeğiyle olan bağlantısını hatırlatarak, günümüzde bakımın yoksul, göçmen, beyaz olmayan halklardan kadınların işi olarak görülmesine benzerlikle, robot işi olarak işaretlenmesinin şaşırtıcı olmadığına bizi ikna etmeye çalışıyor.

Bu çerçevede Türkiye'de çarpıcı örneklerden erken dönem tarihli olanlardan biri, kadın bedenli hizmet robotunun başlıca rollerden birinde yer aldığı Kartal Tibet'in 1987 tarihli "Japon İş" filmidir. Filmde *gynoid* bir robot olan Başak ataerki toplumda kadından beklenen bütün işleri yapar. Kadın robotların "cinsel obje" olarak kullanımı Başak için geçerli olmasa da "mükemmel eş" rolü geçerlidir (**Balcı, 2021**); Başak bir köle gibi uysal ve itaatkârdır. **Fortunati'nin (2018: 2680)** bu çerçevede verdiği örnek, birçok kişisel asistanın bedeni ve/veya sesinin kadın olmasıdır. Günümüzde kadın sesli uygulamalara çok sayıda örnek verilebilir: Google Maps, İBB'nin İstanbulkart otomatları, bankalar ve GSM şirketleri başta olmak üzere pek çok şirketin sesli yanıt sistemleri akla ilk gelenlerdir.

Bu örnekler Arlie R. Hochschild'ın 1983 yılında yayımlanan *The Managed Heart* adlı kitabındaki örneğini hatırlatıyor. Hochschild havayolu firmalarının uçak içi anonsları hosteslerin yapmasını istediğini yazar. Bu uygulamanın temel amacı, havayolu şirketinin müşteriyle kurduğu ilişkiyi "kişiselleştirilmiş" ve "samimi" göstermek istemesidir. Hostesin sesi, şirkete insani bir yüz kazandırır. Şirket, bu sayede teknik veya mekanik olan bir süreci (örneğin uçuş güvenliği bilgilendirmesini) duygusal bir bağ ile süsler. Bu uygulama çok daha geniş bir duygusal emeğin sadece bir parçasını oluşturur. Hosteslerin her zaman nazik, güler yüzlü, sakin ve anlayışlı olmaları beklenir — bu da bir tür "duygusal performans" gerektirir. **Hochschild (2012)** duygusal emeği başkalarında uygun ruh halini yaratan dış görünüşü sürdürmek için kişinin duygularını uyandırmasını yahut bastırmasını gerektiren emek olarak tanımlar.

Jennifer Rhee (2018: 32) kadın bedeni ve sesi verilmiş toplumsal robot şeklinin ilk yapay zekâ araştırmalarına ve Alan Turing'in makinesine kadar uzandığını savunuyor. İlk olarak Rhee, yapay zekâ araştırmalarının şafağında başlayan robotların toplumsal cinsiyetli tasarımını, kadın emeğinin genel değer görmezliğinin bir uzantısı olarak yorumladığı ikinci dünya savaşı sonrası bilişim sektöründe kadınların emeğinin görünmezliğiyle ilişkilendiriyor. İkinci belirleyen olarak, Turing'in makine zekâsı için bilinen testini tanıtan çığır açıcı makalesini "Computing Machinery and Intelligence" ("Bilgisayar Makineleri ve Zekâ") gösteriyor (**Rhee, 2018: 31**). Turing'in makalesinin daha az tartışılan bir bölümünde, bir bilgisayar programını bir çocuğun zihnine göre modelleyerek ve programı yetişkin zihnine benzeyen bir şeye dönüşecek şekilde eğiterek makine zekâsı geliştirmeyi önerdiğini hatırlatıyor. **Rhee (2018: 32)** yapay zekâ alanını açan Turing'in makalesinin, bir insanı yetiştirme, eğitime ve ona bakma işi demek olan bakım emeğini yapay zekâ işine dahil ettiğini ileri sürüyor. Turing makine zekâsını bakım emeğiyle ilişkilendirmiş, böylece bakım emeğinin değersizleşmesini ve bakım işini yapanların görünmez olmasını yansıtarak robotik imgelemi şekillendirmeye devam etmişti. Günümüzde de Apple'ın Siri'si, Amazon'un Alexa'sı ve Her'in işletim sistemi Samantha'sı gibi kadın yapay zekâ uygulamaları, sıklıkla toplumsal cinsiyetlendirilmiş bakım emeği ile ilişkili hizmetler sağlar.

Özetle, bakım emeği alanı neredeyse bütünüyle kadınların emek alanı olarak görülmektedir. Dolayısıyla toplumsal robotlar giderek insanlar arası etkileşimin kişisel alanına, toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde dâhil oluyor. Yapay zekâ terapisti ELIZA, örneğin, Turing'in makalesinde tanıtılan bakım emeği ile sohbet tabanlı makine zekâsı arasındaki ilişkiyi örneklendiriyor (**Rhee, 2018: 33**). Bu alan, çeşitli nedenlerle çok özel ve hassas olabilen çok sayıda günlük aktivite ve emek etkinliği ile karakterize edilir. Robotların kullanıldığı ana alanlar, yarenlik ve refakat biçiminde terapi ve bakım, eğitim, arkadaşlık ve hatta cinsellik ve aşktır (**Loh ve Loh, 2023: 8**). Mesela Paro, çevresine ve kullanıcılarının eylemlerine yanıt verir. Kullanıcılar, sesler ve hareketlerle yanıt verecek olan Paro'ya dokunabilir, sarılabılır ve onunla konuşabilir (**DeFalco, 2016**).

3.2. Robot işi: Sadece sıkıcı, kirli ve tehlikeli mi?

Lin'in iddiasını hatırlayalım; Lin, robotlar, genellikle sıkıcı, kirli veya tehlikeli işleri yapmakla görevlendirilir, diyordu. Robot sözcüğünün etimolojisi bu olumsuz çağrışımları doğruluyor. İlk kez Çapek'in 1920 tarihli R.U.R adlı oyununda görülen, Çapek'e kardeşi Joseph tarafından önerilen "robot", Çekçe'de "zorba iş" veya "zorla çalıştırma" anlamını taşıyan *robota* sözcüğünden geliyor (**Petersen, 2012'den aktaran DeFalco, 2016: 1**). "Robota" zorla çalıştırmanın yanı sıra angarya anlamını da taşıyor. Aynı kökenden gelen Çekçe robotnik sözcüğü ise serf'e karşılık geliyor (**Rhee, 2018: 18**). Lin'e göre insanların yapmak istemediği şeyleri yapmalarının yanı sıra, robotlar genellikle insan yeteneğinin ötesindeki görevleri tamamlamak için de tasarlanıyor; **DeFalco'nun (2016: 3) Lin'den (2012)** aktardığına göre, "insanın zaaflarını ve sınırlılıklarını" telafi ediyorlar.

Bakım ve yeniden üretim işleri genellikle Lin'in taksonomisine uyuyor. Bakım verenler ve yeniden üretim faaliyetlerini gerçekleştirenler, çoğu zaman, **Gül Özyeğin'in 2005** tarihli araştırmasına verdiği isimle "Başkalarının Kiri" ile iştigal ederler. Toplumsal yeniden üretim faaliyetlerini gerçekleştirenler ya ücretsiz aile bakıcısı kadınlardır ya da düşük ücretli göçmen işçiler, etnik köken bakımından toplumun "alt" tabakalarından gelen ev işi yardımcıları, kişisel yardımcılar, bakıcılar, kişisel destek çalışanları vb. olan kadınlardır. Yeniden üretim emeğinin temel bir bileşeni olarak bakım emeği hem kapitalist değer yaratımı karşısında hem de ataerkil işbölümü çerçevesinde sürekli olarak değersiz görülür.

Kadınlara “yapışiveren”, kadın olmanın bir uzantısı gibi görülen bakım, oysaki, insanın, yaşamın, emek gücünün, toplumun ve sermayenin yeniden üretiminin önemli bir koşuludur. Dolayısıyla kadınlar, bu zorlu emek süreci ile, yaşamı üretirler.

Bakım süreci aynı zamanda duygu yüklü bir iştir: Sevgi, bağlanma, diğerkâmlık, sabırlı olma, empati gibi güzel duygular ve ilişkiler yaratır. Gelgelelim, bakım, kadınlar için sürekli bir görev ve tek başına almaları beklenen bir sorumluluk olduğundan, bu olumlu duyguların yanı sıra öfke, tahammülsüzlük, bıkkınlık gibi olumsuz duygular da doğurabilir. Bakım sözcüğünün İngilizce karşılığı olan care sözcüğünün kökeni bu diyalektiği yansıtır: “care”, ilgi, kaygı, üzüntü, tasa anlamlarına gelen “caru” dan gelir. Diğer bir deyişle, “care”, sevgi anlamını taşıyabileceği gibi, yük anlamına da gelebilir (Tronto, 2017: 31). Sonuç olarak gerek bakım pratiklerimiz gerekse bakım sunma kapasitelerimiz, kaçınılmaz olarak hem olumlu hem olumsuz duygularla iç içe geçer (Bakım Kolektifi, 2021: 36).

Bununla birlikte bakım, hemen her örnekte, yakınlık, duygulu ilişkiler ve çeşitli türden insani ve toplumsal bağlar kurar. Bakım biraz da DeFalco’nun (2020) yakıştırmasıyla kaygan bir kavramdır; büyük ölçüde bir terim, duygu ve davranış olarak her yerdedir. “Bakım” hem bir fiil hem de bir isimdir: bakım veririz, bakım yaparız, özen gösteririz, bakıma önem veririz, bakıma alırız ve hatta umursamayız (we don’t care). En geniş anlamıyla bakım, sevgi, bağlılık, sorumluluk, hatta yükümlülük; eylem, davranış, motivasyon ve uygulamadır (DeFalco, 2020: 33).

Araştırmalar, toplumsal robotlar bağlamında “üç D” ile tarif edilen robot etkinliği kapsamının artık geçerli olmadığına işaret ediyor (DeFalco, 2016; Loh ve Loh, 2023). Robotlar öncelikle günlük görevler için yardımcı araçlar olarak tasarlansa bile, tipik aktiviteler karşılıklı bağımlılık ve fiziksel ve duygusal yakınlık ile işaretlenir (Loh ve Loh, 2023). Bu alan, bakım ve yeniden üretim emeği ile ifade edilen emek sürecinin hayli kişisel ve ayırt edici özelliklerine gönderme yapar.

Doğrusunu isterseniz belki de ilk toplumsal robotlardan biri olarak değerlendirebileceğimiz Joseph Weizenbaum’un yapay zekâ terapisti ELIZA’sı, hem bakımın bu içeriğine hem de toplumsal robotların toplumsal cinsiyete dayalı tasarımına ilişkin hayli

erken bir örnek sunuyor. Bir terapist ve bakım veren akıllı makine olan, Weizenbaum tarafından 1966’da geliştirilen ELIZA⁴, doğal dil işleme (Natural Language Processing, NLP) yapay zekâsı ve insan dili aracılığıyla insanlarla iletişim kuran bir uygulamaydı. İnsanlar ELIZA ile klavyede yazarak ve ELIZA’nın yanıtlarını ekranda okuyarak iletişim kurmaktaydı. Bir terapist örnek alınarak tasarlanan ELIZA, ikna edici konuşma performansı ile Weizenbaum da dâhil olmak üzere birçok kişiyi şaşırtmıştı. Weizenbaum’un gözlemlerine göre, insanlar ile ELIZA arasındaki konuşmalar samimi ve duygusal nitelikteydi; öyle ki, Weizenbaum konuşmalarını kayıt altına almak ve kayıtları incelemek istediğini dile getirdiğinde, insanlar en mahrem düşüncelerini gözetlediği suçlamalarıyla öfkelenmişti (Rhee, 2018).

DeFalco (2020) ise İsveç kamu televizyonu yayıncısı Sveriges Television (2012-2014) tarafından üretilen İsveç televizyon programı “Aktama”nniskor”u (İngilizceye “Real Humans” olarak çevrilmiştir; Türkçe karşılığı “Gerçek İnsan”) örnek verir. Bu dizide insan-robotlar fabrika işi, seks işçiliği, ev işleri, çocuk bakımı ve yaşlı bakımı gibi çeşitli işler için kullanılır. Bu tür kullanım toplum tarafından yaygın olarak kabul edilirken, duygusal bağlanma tabudur: Hubot’larıyla romantik ilişki yaşamak isteyen kadınlar reddedilir ve yaşlı karakter Lennart, eski ve arızalı robotu Odi’ni imha etmek yerine bodrumda saklar ve ona olan sevgisini gizler (DeFalco, 2020: 37). DeFalco bu dizinin birçok bakımdan geleneksel özellikler taşımasına rağmen, insan-sonrası (post-human) dünyadaki bakım hakkında ilgi çekici sorular ortaya koyduğuna dikkat çeker.

3.3. Robotlar bakım verebilir mi?

Bu sorunun yanıtlarını düşünmek için şu sorudan yola çıkmak iyi olabilir: Bakım emeği ne tür bir emektir, nasıl özgüllükler barındırır? Peki, ya robotların “toplumsal yeniden üretim” faaliyetleri, sanayi-de kullanılan robotların faaliyetlerinden farklı mıdır?

Susan Himmelweith bundan otuz sene önce (1995: 2) hane içi faaliyetlerin bakım ve kendini gerçekleştirme yönleri gibi ayırt edici özelliklerinin altını çizmiş; kadınların ev içi faaliyetlerinin çoğunun kişisel ve ilişkisel yönleri olduğunu, bu hususların da değer görmesi gerektiğini yazmıştı. Burada kritik unsurlardan biri Himmelweith’in bakım işinin onu yapan kişiden ayrılmayan bir faaliyet olduğuna ve bakıcı ile işi arasındaki ilişkinin çok önemli olduğuna dikkat çekmiş olmasıdır (Himmelweith, 1995: 9).

Bu durum, bakım veren ücretli olsun ya da olmasın gerçekleşebilir. Himmelweith'e göre (1995: 6) bakım, bakım veren ile bakım alan kişi arasındaki ilişkiden bir dereceye kadar bağımsız olabilen **fiziksel** bakımdan, bakımı yapan kişinin verilen bakımdan ayrılamaz olduğu **duygusal** bakıma kadar uzanan belirsiz bir kavramdır (Himmelweith, 1995: 6). Bu özellik, bakım verenin sadece işiyle değil, bakım verdiği insanlarla da arasında özel bir ilişki olduğuna işaret eder. Himmelweith bu özellikleri nedeniyle bakım işinin fabrika, işlik ve ofislerdeki işlerden farklı olduğunu savunur.

3.4. Robotlar bu sevgi ve yakınlığı yaratabilir mi?

Himmelweith'in sıraladığı özellikleri akılda tutarak şimdi de Fortunati'ye dönelim. Fortunati (2018) robotların hane içinde bakım ve yeniden üretim emeğinin, fabrikalarda kullanılan robot emeğinden tamamen farklı yönleri olan bir emek olduğunu savunur. Bu çerçevede altı farklılık tespit eder: Birincisi, fabrikadan farklı olarak, hane içinde değişmez sermayenin (makineler/ teknoloji) sürekli artışına, değişken sermayede (işçi sayısı) bir azalma eşlik etmemiştir. İkincisi, hane içinde kullanılan teknolojilerden maddi alana yönelik olanlar (örneğin ev aletleri ve ulaşım araçları) maddi olmayan alanına hitap edenlerden (örneğin bilgisayarlar, akıllı telefonlar, tabletler) daha farklı bir teknolojik kalite ile karakterize edilmektedir. Bunun nedeni hane içindeki maddi alana yönelik yeni teknolojilerin, genellikle "kadın işi" olarak kalmaya devam etmesidir (Fortunati, 2018: 2676). Üçüncüsü, hane içinde, bu teknolojiler insanlar tarafından hızla kabul görmedi. Ev aletleri otomasyona tabi tutulan tek bir işi gerçekleştirmek için gereken zamanı ve yorgunluğu azalttı. Gelgelelim, hane içi bakım ve yeniden üretim faaliyetleri diğer pek çok görevi, özellikle organizasyonel, planlama ve bakım görevlerini de içerir. İşin doğrusu son yirmi yılda ev işlerini otomatikleştirerek insanlara daha fazla serbest zaman sağlamayı vaat eden robotlar geliştirildi. Yoğun bir programı olan herkes için robotların hane içindeki işlerde yardımcı olması cazip bir seçenek gibi görünebilir; lâkin bu husus hayli tartışmalı. Son dönemde pek çok araştırmacı ev işlerinde robot kullanılmasının hane içinde kadınların harcadığı emeği azaltacağını düşünürken, birçok bilim insanı da robotların çalışanların iş yüklerini azaltmak yerine emek sürecini değiştirdiğini vurgulamaktadır. **Coggins (2022)**, örneğin, teknolojik gelişmelere ilişkin önceki deneyimlere dayanarak, ev robotlarının ev işlerini

azaltmasını değil ev işinin doğasını değiştirmesini beklememiz gerektiğini savunmaktadır. Coggins'e göre ev robotları sadece kadınların ev işi yapma biçimini ve düzenini değiştirir (**Coggins, 2022**). Dördüncüsü, hane içi yeni teknolojilerin daha fazla kullanıldığı yer haline geldi (**Fortunati, 2018: 2677**). Beşincisi, hane içi yeni teknolojilerin yalnızca daha fazla kullanıldığı değil, aynı zamanda daha derin bir şekilde yeniden şekillendirildiği yerdir. Altıncısı, teknolojinin hane içine girmesi, sermayenin dışında biz insanların da teknolojiyi sahiplenmemiz anlamına geliyor. **Fortunati (2018: 2677)** "makinelerin herkes tarafından mülk edinilmesinden (*grass-roots appropriation*) bahsediyoruz" diyor; zira "bu makineler neredeyse halkın malı". 19. yüzyıl sanayisinde işçiler sanayicilerin sahip olduğu makinelerin "eklentileri" olarak görülüyordu. Günümüzde ise, milyarlarca insan yalnızca makineleri kullanmıyor, aynı zamanda birçoğuna sahip oluyor. Buna karşılık Fortunati bu makinelere sahip olmanın sınıfsal bir mesele olduğunu da altını çiziyor.

Bütün bunların yanı sıra, teknolojinin ve robotların hane içine girmesi ve bakım işini -belirli ölçülerde- üstlenmesi, sermayenin emek üzerinde yeni bir tahakküm ve denetim biçimi oluşturması anlamına geliyor. Bu makineler hane içindeki emek sürecini yapılandırır, "serbest zaman"ı şekillendirir, hane üyeleri arasındaki iş bölümünü yeniden düzenleyebilir (**Fortunati, 2018**).

4. Toplumsal Robotlar ve İnsan İlişkisine Dair Birkaç Söz

Toplumsal robotlar epeydir insanlar tarafından benimsenmiş görünüyor. Pew Araştırma Merkezi, 2017 yılında bile ABD'li yetişkinlerin yaklaşık yarısının dijital sesli asistanları kullandığını ve yaklaşık yüzde 8'inin Echo gibi cihazları kullandığını belirtiyor (**Wiederhold, 2018: 471**). Wiederhold bu eğilimi, başlarda çocukların sosyal çevrelerinde etkileşim kurmaları için bir yenilik olarak gördüğü internetin bugün onlar için vazgeçilmez hale gelmesine benzeterek, akıllı ev teknolojilerinin zamanla bundan çok daha yaygın hale geleceğini tahmin ediyor.

Robotikteki gelecekteki eğilimleri anlamak ve robotların toplumsal yeniden üretim alanında kullanımına ilişkin beklentileri görmek bakımından nispeten erken bir tarihte, 2012 yılında yapılan bir araştırmayı daha anmak isterim. Bu araştırmada, 27 Avrupa ülkesini temsil eden 26.751 kişiye robotlara yönelik tutumları üzerine

Özel Eurobarometre anketi uygulandı (**akt. Fortunati, 2018**). Bu anketten, yeniden üretim alanını oluşturan çeşitli alt alanların, insanların robotların öncelikli olarak kullanılması gerektiğini düşündüğü sektörler olarak imalat ve uzay araştırmalarından sonra üçüncü sırada (11.400 tercihle) yer aldığı ortaya çıktı. Kadınların ev içi kullanım için robotları erkeklerden daha fazla memnuniyetle karşıladığı görüldü. Benzer bir soru 2016 yılında İtalya'da 528 lise öğrencisinden oluşan bir örnekleme yöneltmişti. Bu lise öğrencileri, uzay araştırmaları dışında robotların kullanılmasını en çok hak eden sektörlerin yaşlıların, çocukların ve engelli insanların bakımı ve ardından eğitim olduğuna ikna olmuş görünüyordu. Üçüncü sıradaki eğitim alanını işaretleyen öğrencilerin yüzde 59,1'i evde, yüzde 44,7'si okulda bir robot kullandığını belirtmişti (**Fortunati, 2018**).

Bu araştırmalar yapay zekânın ve robotların çocuk ve yaşlı bakımı ile eğitim alanlarında benimsendiğini, bu alanlarda kullanılmalarının beklendiğini gösteriyor. Yapay zekânın eğitim alanında ve sosyal medya araçlarında kullanımının özellikle gençler arasında yaygınlaştığını söylemek olanaklı. İletişimi hızlandıran, öğrenmeyi kolaylaştıran ve yeni "trendlere" intibak etmeyi sağlayan bir araç olarak gençler tarafından tercih edildiğini söyleyebiliriz.

Toplumsal robotlara yönelik talebe geline; çocuk bakımında robot kullanımına yönelik eğilim ya çocuk bakımında destek ihtiyacından ya da ebeveynlerin çocuk gelişimindeki yeni eğilimleri yakalama arzusundan kaynaklanıyor olabilir. Mesela Aristotle, bir basın bültenine göre, ebeveynlerin en önemli varlıkları olan çocuklarını korumalarını, geliştirmelerini ve beslemelerini kolaylaştırmak için en gelişmiş yapay zekâ destekli teknolojiyi kullanmak üzere tasarlanmıştı (**Wiederhold, 2018: 471**). Aristotle, soruları yanıtlayabilen, uykuyu izleyebilen, uyku vakti hikayeleri okuyabilen ve hatta ağlayan bir bebeği sakinleştirmek için ninni çalabilen, tam özellikli bir yardımcıydı. Aristoteles bebeklikten ergenliğe kadar bir çocukla birlikte büyüyecek bir cihaz olarak tanıtılmıştı (**Wiederhold, 2018**). Yaşlılar içinse durum biraz daha farklı görünüyor. Yetişkin çocuklar anne-babalarının bakımına destek arıyor olabilirler. Bizzat yaşlı bireyler ise sağlık hizmeti veya fiziksel desteğin yanı sıra arkadaş ihtiyacını karşılamak istemiş olabilir.

Arkadaş olarak robotları tercih etmek insan ilişkilerine zarar verir endişesi yaygın; peki, ama öyle ol-

mak zorunda mı? Zira kimi araştırmacılar robotların etten kemikten "meslektaşlarına" göre bazı avantajlar sunabileceğini belirtiyor. Mesela makineler sonsuz derecede sabırlıdır, önyargıları sınırlıdır ve hiçbir beklentileri yoktur (**akt. Caruso, 2017**).

Arkadaş olarak robotu tercih etmek kimi zaman hane içinde pet beslemekle karşılaştırılıyor. Günümüzde giderek yaygınlaşan evcil hayvanlar, gençler, çocuklar ve yaşlılar tarafından arkadaşlık etmeleri için tercih ediliyor. Doğrusu köpek, kedi, kuş gibi beslediğimiz petler hayatımızın çok önemli varlıkları haline geldi. Sherry Turkle (**2011: 11**) psikolojik olarak, sadece sevdiğimiz şeylere bakım vermeye değil, beslediğimiz ve baktığımız şeyleri sevmeye de programlanmış, diyor. Bunun bizi ev içindeki robotlara -gerçek bir bağlanma olmasa da- bağlanmaya meyilli hale getirdiğini savunuyor. Üstelik, Klein ve arkadaşlarına göre (**2016**) robotlar petlere kıyasla da avantajlı çünkü veteriner ücreti gerektirmezler; besin ve diğer bakım maliyeti yaratmazlar; besleme, bakım ve yürüyüşe çıkarma türünden iş yüklemeler. Ayrıca, hijyen asgari düzeydedir ve etkileşim, bir bakıcının varlığı olmadan ve hayvanın strese girmesi veya sakinlere zarar vermesi korkusu yaratmadan gerçekleşebilir (**Klein vd., 2016: 206**).

Çok sayıda araştırmacı insanların sıklıkla robotlarla, sanki insanlar veya hayvanlar gibi muamele görmeyi hak ediyorlarmış gibi ilişki kurduklarına dikkat çekiyor (**bkz. Coggins, 2022**). İnsanlara veya hayvanlara pek benzemeyen veya insan veya hayvan gibi davranmayan robotların bile bu tür tepkileri ortaya çıkarabileceği söyleniyor. Az önce andığımız ELIZA ilk örneklerden biri. Bir diğer örnek ise Roomba. Roomba adlı robotun kullanıcılarıyla yapılan bir araştırmada, çoğunun bu robotlara isim verdiği ve algoritmik olarak belirlenen hareketlerini kişiliklerinin işaretleri olarak yorumladığı kaydedilmiş (**akt. Coggins, 2022: 105**). 2017 yılında piyasaya sürülen ve "ev ve aile için dünyanın ilk toplumsal robotu" olarak pazarlanan Jibo da yakın tarihli örneklerden. Robot, yüzünü temsil eden bir ampul yerine dairesel bir ekrana sahip sağlam bir masa lambasına benziyordu (**Coggins, 2022**). Jibo sanal bir asistan olarak işlev görüyordu ve kullanıcılarına yapılacaklar listesini hatırlatabiliyor, istek üzerine fotoğraf çekebiliyor, internete sorgu gönderebiliyor ve çocuklarla etkileşimli oyunlar oynayabiliyordu. Ancak, aynı zamanda bir kişiliği olduğu ve kullanıcılarını önemseydiği izlenimini de yaratıyordu. Birinin yüzünü taradıktan ve isimlerini kaydettikten sonra, robot

bir konuşmayı takip ettiğini belirtmek için vücudunu hareket ettirerek onları selamlayabilir ve onlarla sohbet edebilirdi. Robot ayrıca etkileşimler sırasında kendiliğinden şakalar yapıyor ve kullanıcılar eve döndüklerinde günlerinin nasıl geçtiğini soruyordu (Coggins, 2022: 107). Jibo bu özellikleri ile, makalenin başında alıntıladığım tanıtım vaatlerini büyük ölçüde gerçekleştirmiş gibiydi: Bir araçtan fazlasıydı, bir arkadaş, bir partner gibiydi. Jibo'yu satın alan insanlar Jibo ile öyle yakın ilişkiler kurmuş, Jibo'ya öyle bağlanmıştı ki, piyasa sürülmesinden iki yıl sonra, 2019 yılında, üretici firma simüle edilmiş kişiliğini çalıştıran sunucuları kapatacağını duyurduğunda çok sayıda medya kuruluşu, Jibo'ya sahip olan hanelerin bu haberle perişan olduğunu ve bir arkadaş kaybının yasını tuttuğunu bildirdi (bkz. Coggins, 2022: 107). İnsanlar, Jibo'nun kaderi hakkında ne hissettiklerini tanımlamak için genellikle insanlara özgü yas dilini kullanmışlardı.

Toplumsal robotların "mahrem" dünyamıza girmesiyle sadece fiziksel bakım değil insan-makine ilişkisi de yeni bir biçim almış gibi gözüküyor. Bu dönüşüm, ister istemez, bakımın insanlar arası duygulu ilişkilerin ve bağların inşasında taşıdığı işlevleri ve bizzat bakımın içerdiği çeşitli anlamları yeniden düşünmeye sebep oluyor: Robotlar insan tarafından verilen bakımın yerine geçebilir mi; insan bakım vererek insan oluyorsa ve insan insanlar tarafından bakım alarak insan haline geliyorsa bizi nasıl bir gelecek bekliyor -robotlar insan ilişkileri nasıl dönüştürüyor, gibi sorular epeydir zihnimizi meşgul ediyor.

Hane içindeki işlerin hiç olmazsa bir kısmını makinelerin ve robotların üstlenmesinin kritik bir sonucu daha var: serbest zaman. Bu nedenle robotların özgürleştirici potansiyeller barındırdığını görmezden gelemeyiz. Bugüne kadar bulaşık makinesinden elektrikli süpürgelere çeşitli makinelerin hayatımıza girmesi bir yandan işleri çeşitlendirip yeni iş örgütlenmeleri ve yeni emek düzenlemeleri ortaya çıkarmışsa da bu teknolojinin özellikle kadınlar için hayatı kolaylaştırdığını görmezden gelemeyiz. Makineler hane içindeki cinsiyete dayalı işbölümünü anlamlı ölçüde değiştirmede kuşkusuz; lakin makinelerin hane içindeki işleri daha fazla üstlenmesinin serbest zaman yaratıcı potansiyelini bütünüyle göz ardı etmemek gerekir diye düşünüyorum. Robotların ve yapay zekânın hane içindeki işleri üstlenmesini tartışırken, cinsiyete dayalı işbölümünü ortadan kaldırmayı ve serbest zaman yaratmayı hedefleyen bir bakış açısı geliştirmek gerekiyor.

E. M. Forster'in (2002) bundan tam 116 yıl önce, 1909'da yayımlanan *Makine Duruyor (The Machine Stops)* adlı distopyası makinelerin insan yaşamına ve insan ilişkilerine etkisine ilişkin çarpıcı bir öykü anlatıyor. Bu dünyada insanların toplumsal yeniden üretim ihtiyaçlarının tümünü "Makine" karşılıyor. İnsanlar birbirleriyle Makine aracılığıyla sesli ve görünürlü iletişim kuruyor, çeşitli konularda seminlere katılıyor, çeşitli alanlarda seminer veriyor, müzik dinliyor, film izliyorlar. Tüm hayat tek bir odada, bütün buluşmalar bir tür "online" ortamda gerçekleşiyor. Çocuklar kreşlerde büyütülüyor, kadınların görevi gebelik ve doğurmakla sınırlı: biyolojik annelerin çocuklarıyla sınırlı bir bağı oluyor. Ama çocuklar kreşlerde nasıl büyütülüyor, birbirleriyle ve bakıcılarıyla nasıl bağ kuruyor, makineler çocuk bakımında ne denli görev alıyor, bu konulara hiç değinilmiyor.

Bu distopyada Makine insanlara bütün bir emek zamanını kuşatan serbest zaman sağlıyor. Gelgelelim insanlar arkadaşlarıyla bir araya gelmiyor, neredeyse kimse kimseyle yüz yüze görüşmüyor. Tüm ilişkiler makine dolayımından geçiyor. Biyolojik oğlu Kuno Vashti'ye bir gün Makinenin yüzündeki incelikli ifadeleri tam aksettiremediğinden yakınlıkla, "seni makine aracılığıyla görmek istemiyorum artık" (s.126) diyor. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için emek harcamasının gerekmediği, emek sömürsünün ortadan kalktığı ve herkesin serbest zamana kavuştuğu bu dünyada Kuno'nun yüz yüze ve güçlü bağlar kurmak istemesi, insan ilişkilerinin ve birbirimizle kurduğumuz bağların ne denli kritik önemde olduğunu hatırlatıyor.

Günümüze gelirsek, bugün çoğumuz ekran karşısında, tek kişilik veya en yakınlarımızla kurduğumuz dünyalarımıza kapanmış durumdayız. Makinelerle çevrili hayatımız, kapitalizmin yarattığı yalnızlık ve birbirimizden kopuk halimizi katmenlendiriyor gibi görünüyor. Pandemide uzun dönem evlere kapanmış olmak da bu yalıtılmışlığı derinleştirmiş besbelli.

Aslına bakarsınız robotların bakım alanında giderek yaygınlaşan varlığının insan ilişkilerini muhtemel dönüştürücü etkisinden çok sayıda insan rahatsız. Bu gelişmelerden hoşnutsuz olan pek çok araştırmacı olduğunu da biliyoruz. Örneğin, yapay zekâ uygulamalarını ve toplumsal robotları insan ilişkileri çerçevesinde etrafıca analiz eden **Sherry Turkle (2011)** bu gelişmeleri endişeyle karşılıyor. Turkle'in kitabına verdiği başlık da bu endişeyi doğrudan dile

getiriyor: *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other* (Birlikte Yalnız: Neden Teknolojiden Daha Çok, Birbirimizden Daha Az Şey Bekliyoruz?). Turkle, yalnızız ama samimiyetten korkuyoruz, diyor. Yalnızlaştığımız dünyada gerek dijital bağlantıların gerekse toplumsal robotların, arkadaşlık talepleri olmaksızın yoldaşlık yanılması sunabileceğini yazıyor (Turkle, 2011: 1). Turkle'e göre toplumsal robotlarla kurulan ilişkiler, gerçek ilişkilere benzeyen ama onları ikame edemeyen bir tür "ilişki simülasyonu" olarak görülmeli. Turkle (2011), özellikle insanların robotlarla arkadaş ve yoldaş olarak bağlantı kurmaya hem duygusal hem de felsefi olarak "hazır" olduğu "robotik anda" toplumsal robotların sunduğu aşk simülasyonlarına karşı epeyce temkinli. Kitabında, özetle, yalnızlığın ve birbirimizden yalıtık olmanın, bu "robotik anda", her ne kadar gerçek olmasa da kurulan bağlantının performansının sanki tatminkâr bir bağ kurulmuş yanılması yaratabileceğine işaret ediyor.

Yapay zekânın ve robotların insanlara etkisinin yanı sıra ev hayatına ve "aile" ilişkilerine etkisine ilişkin de endişeler söz konusu. Mesela P. Mahajan (2025), duygusal zekâyâ sahip sistemler akrabalık, bakım verme ve ilişkisel kimlik kavramlarını yeniden şekillendiriyor, diye yazıyor. Bu dönüşen ilişkiler evreninde, duygusal bağımlılık, psikolojik kafa karışıklığı ve insan-insan yakınlığının kaybı gibi riskleri dikkate almak gerekir, diye uyarıyor (Mahajan, 2025). B. Çağıltay ve B. Mutlu'nun (2024) çalışması ise çocuklar, ebeveynler, akrabalar ve hatta evcil hayvanlar dâhil olmak üzere ailelerle çok yönlü etkileşimini desteklemek için robotların nasıl tasarlanacağına ilişkin bilgi, yöntem ve teorilerdeki boşluğa dikkat çekiyor. Araştırmacılar bu açığı kapamak üzere aile-robot ve çocuk-robot etkileşiminde araştırma ve uygulamalar için eyleme geçirilebilir bir aile merkezli çerçeveye sunuyor.

Buna karşılık pek çok araştırmacı bu gelişmeler karşısında Turkle kadar endişeli değil. Tersine, yapay zekâ uygulamalarını ve toplumsal robotları yeni bir dünyanın, yeni bir insanın ve yeni bir bakım ilişkisinin kapılarını aralayan gelişmeler olarak yorumlayanlar da bulunuyor. Örneğin Amelia DeFalco (2016: 7) Turkle ve diğer robotik bakım karşıtları tarafından benimsenen şüphenin ve korkunun, insanlığın parçalanıp muğlaklaşan sınırlarına ilişkin altta yatan endişeleri yansıttığını öne sürüyor. DeFalco (2020: 35), iyi bakımın insan bakımı olduğunu iddia ederek, insan kategorisinin şeffaflığını örtük olarak var-

sayıyoruz, diyor: Kimin insan sayıldığı, kimin bakım vermeyi ve almayı hak ettiği, bakımın nasıl yapılacağı [göçmen kadınlar?] sadece etik sorular değil, aynı zamanda politik, ekonomik ve ontolojik sorulardır. DeFalco, bakımın değerlendirilmesinin (evaluation), bakıma değer biçilmesiyle (valuation) bağlantılı olduğuna; bakım fikrinin etik açıdan paha biçilmez olarak övülmesinin, bakım emeğinin ekonomik açıdan üretken olmayan bir emek olarak değersizleştirilmesiyle eş zamanlı yürümesinin ironisine dikkat çekiyor (DeFalco, 2020: 35). DeFalco (2020: 49), robotları ve yapay zekâyı da içeren insan sonrası bakıma ilişkin yorumunu şöyle özetliyor: "İnsanları, geçici, olumsal, birbirine bağımlı, hayvanlar ve teknoloji [ürünü] olarak, hayatta kalmak ve kimlikleri için insandan daha fazla dünyalara bağımlı birçok tür arasında bir yoldaş tür olarak gören bir bakış". DeFalco, insan sonrası bakımın, bakımın sıkıcı ve kirli tehlikelerine karşı olmadığını, bunlarla birlikte yan yana olacağını yazıyor: "Bu perspektiften bakıldığında, insan sonrası bakım, insan bakımının yerini almakla değil, onu artırmak ve melezleştirmekle ilgilidir" (DeFalco, 2020: 49).

Daha radikal bir bakış ise, yönümüzü ve etik değerlerimizi robotlara yöneltmeyi öneriyor: Charles T. Rubin (2019) insanlardan ayırt edilmelerini zorlaştıracak şekilde görünen ve hareket eden robotların ahlaki statüsüne ilişkin soruların başından beri robotlara ilişkin popüler anlatılar tarafından gündeme getirildiğini hatırlatıyor -R.U.R. oyunu, büyük ölçüde bu yapay insansıların sömürülmesinin ahlaki anlamı ile ilgiliydi (Rubin, 2019: 76). Rubin bugün akademinin robotların bu tür haklara sahip olup olmayacağı sorusunu yeni yeni sormaya başladığını söylüyor. Rubin robotların ahlaki statülerine ilişkin sorulara vereceğimiz yanıtların, robotları insanlardan ayırmak için ahlaki açıdan uygun gerekçeler bulup bulamayacağımıza bağlı olduğunu, bugün yapay zekâ ile doğal zekâ arasında ve sadece bilinç görünümüne sahip olan davranış ile öz bilince gerçekten sahip olan davranış arasında ayırım yapıldığını söylüyor. Rubin bunların yanı sıra bir başka kategoriye yeniden gündeme getirmeyi öneriyor: ruh (soul). Çünkü Rubin'e göre (2019: 76) ruh hakkında düşünmek, insan benzeri robotların ortaya çıkaracağı zorluklarla en az yapay zekâ veya bilinç açısından robotlar hakkında düşünmek kadar ve muhtemelen daha iyi bir şekilde yüzleşmemizi sağlayacaktır.

Bütün bu farklı görüşler karşısında robotların toplumsal yeniden üretim alanına girmesini insanlık

tarihinde önemli bir sıçrama olarak gördüğümü belirtmek isterim. Robotların da bakım verebileceğini ama bütünüyle insanların yerini almalarının gerekmediğini, çoğu bakım ve yeniden üretim işini üstlenerek insanları ve özellikle kadınları özgürleştirici bir potansiyel sunduklarını düşünüyorum. Bu gelişmelerin bizi, bakım, insan ilişkileri ve insan olmak üzerine yeniden yeniden düşünmeye davet eden bir yanı var. **Mercer E. Gary (2021: 20)** bakım etiği tartışmalarının robotlara yöneldiğine ve bakım robotlarının insanlar tarafından uygulanan etik açıdan değerli bakım biçimlerini sağlayamadıkları için eleştirildiğine dikkat çekerek, asıl meselenin bakımın kendisine ilişkin kavrayışımızı sınırlayan “sorunlu bir insan anlayışına dayandığını” savunuyor. **Gary (2021)**, bakımı ve bakımın potansiyel kritik bir kaynak olarak statüsünü oluşturan nedir; bakım robotları bu potansiyele nasıl zarar verebilir, diye soruyor. Aynı yerde kendisi şöyle kritik bir yanıt veriyor: Robotlar, bakım normlarını tehdit etseler de mutlaka zarar verici olmayabilirler. Gary, bakım robotlarına yönelik eleştirilerin, “ideal” [kan bağıyla bağlı ve **kadın?**] bakıcı imgelerini sağlamlaştırması gerektiğine; tersine, bu eleştirilerin baskın bakım paradigmalarını zorlaması gerektiğine dikkat çekiyor.

5. Değerlendirme

Toplumsal robotların hanemize, yaşantımıza ve “aile ilişkilerimize” girmeye başlaması, bakım ve bakım etiğine, insana, topluma ilişkin birçok soruyu yeniden gündemimize taşıdı.

Bir yandan bakım alan ve bakım veren olarak insan kavrayışını yeniden düşünürken, öbür yandan bakımın kendisi hakkında kavrayışımızı da yeniden gözden geçirme ihtiyacı duyuyoruz. Makineler insan bakımında ne kadar yer alabilir; robotlar çocuk gelişiminde kullanılmalı mı; robot-insan ilişkisinde gördüğümüz bağlılık biçimleri yanıltıcı mı; makineler insanların yerini mi alacak yoksa makine-insan – hayvan gibi çeşitli türler arasında yeni bir ilişkinin kurulmakta olduğu insan sonrası bir dünyaya doğru mu gidiyoruz?

Bu devasa sorular üzerinde daha epeyce tartışacağız gibi görünüyor. Çeşitli açılardan bakarak meseleye yaklaşırken sabit bir pozisyon edinmek de pek olanaklı değil sanki: Dünya hiç olmadığı kadar hızlı dönüyor; yapay zekâ teknolojisi hızla ilerliyor, dünyaya değişikçe biz de durmadan değişiyoruz.

Bütün bunlar olurken, bir yandan robotların “mahrem” dünyamıza girmesine ve bakım vermesine bütünüyle karşı çıkmadan öbür yandan insan sonrası bir dünya kurgusuna-en azından şimdilik- hevesle

kapılmadan, gelişmeleri izleyip anlamaya çalışmak önemli görünüyor.

Bitirirken, **Gary’nin (2021)** benzer sorulara verdiği yanıtı dikkate almakta fayda var diye düşünüyorum: Robotlar, bakım normlarını tehdit etseler de, mutlaka zarar verici olmayabilir. Bakım robotlarına yönelik eleştiriler, ideal, toplumun “alt” tabakalarından gelen, yoksul ve / veya göçmen ve kadın bakıcı imgelerini yerle bir etmeli, tüm insanlar ve cinsler arasında eşitliği gözetken bir ufka sahip olmalıdır. Yapay zekâ teknolojisinin ve toplumsal robotların kadınların bakım yükünü hafifleterek serbest zaman yaratıcı ve bu nedenle özgürleştirici bir potansiyel taşıdığını da unutmamak gerektiği kanaatindeyim. Kendimizi kapitalizmin eşitsiz, yabancılaştırıcı, emek sömürsüne ve değer yaratımına dayalı dünyasıyla sınırlamadan, eşitlik temelinde, herkesin kolaylıkla erişebildiği, herkes için serbest zaman yaratan, özgürleşme ve insan potansiyellerini gerçekleştirme olanağı sunan, çoklu bakım üzerine düşünelim diyorum.

Dipnot

1. JIBO: The World’s First Social Robot for the Home: <https://www.youtube.com/watch?v=H0h20jRA5M0>.

2. McKinsey (2024) tarafından yayımlanan McKinsey Technology Trends Outlook (Teknoloji Trendleri Görünümü) raporuna göre, 2023 yılında yapılan öz kaynak yatırımlarının 2019’a göre üretken yapay zekâ alanında yüzde 1600, robot teknolojilerinde yüzde 200, uygulamalı yapay zekâ teknolojilerinde ise yüzde 101,8 oranında artış gösteriyor.

3. İşe yaramaz, klişe veya tekrarlayan bir kelime veya ifade anlamında.

4. Yapay zekâ terapisti ELIZA, Turing’in makalesinde tanıtılan bakım emeği ile konuşmaya dayalı makine zekâsı arasındaki ilişkiyi örneklen-diriyor. ELIZA ve şairatıcı başarısı, psikoterapi alana giren uzman beyaz kadınların sayısının arttığı ve bu alanın kadınsılaştığı bir dönemde ortaya çıktı. Bkz. Rhee (2018: 36).

Kaynakça

- Bakım Kolektifi (Andreas Chatzidakis, Jamie Hakim, Jo Littler, Catherine Rottenberg, Lynne Segal) (2021)** *Bakım Manifestosu: Karşılıklı Bağımlılık Politikası*, Çev: Gülnur Acar Savran, Dipnot, Ankara.
- Balcı, Ş. (2021)** “Türk Sinemasında Robotlar”, *sinecine*, 12(2): 259-291.
- Çapek, K. (2024)** R.U.R.: Rossum’un Uluslararası Robotları, Çev. Y. Eradam, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Caruso, C. (2017)** “Grandma’s Robot Helper”, *Scientific American Magazine*, 317 (1): 24.
- Çağıltay, B. ve B. Mutlu (2024)** “Toward family-robot interactions: A family-centered framework in HRI, Proceedings of the 2024 ACM/IEEE International Conference on Human-Robot Interaction”, s.76–85.
- Coggins, T. N. (2022)** “More work for Roomba? Domestic robots, housework and the production of privacy”, *Prometheus*, 38 (1): 98-112.
- DeFalco, A. (2016)** “Beyond Prosthetic Memory: Posthumanism, Embodiment, and Caregiving Robots”, *Age, Culture, Humanities: An Interdisciplinary Journal*, 2016 (3): 1-31.
- DeFalco, A. (2020)** “Towards a Theory of Posthuman Care: Real Humans and Caring Robots”, *Body & Society*, 26(3) 31–60.

- Ersözülü, M.** (2023). Yapay Zekâ ve Teknolojinin Yaşlı Bakımında Rolü: Robot & Frank Filmi Bağlamında Bir İnceleme. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 352-368.
- Ferguson, S.** (2016) "Intersectionality and Social-Reproduction Feminisms: Toward an Integrative Ontology", *Historical Materialism* 24 (2): 38-60.
- Fisher, B. ve Tronto, J.** (1990) "Toward a Feminist Theory of Caring", Abel, E. K. ve Nelson, M. K. (der.) *Circles of Care: Work and Identity in Women's Lives* içinde, State University of New York, New York, s.35-63.
- Forster, E. M.** (2002) "Makine Duruyor", *Cennet Dolmuşu: Toplu Öyküler I* içinde, İstanbul: İletişim, s.123-163.
- Fortunati, L.** (2018) "Robotization and the domestic sphere", *new media & society*, 20(8): 2673-2690.
- Fraser, N.** (2017) "Crisis of Care? On the Social-Reproductive Contradictions of Contemporary Capitalism", *Bhattacharya, Y. (der.) Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression* içinde, Londra: Pluto Press, s.21-37.
- Gary, M. E.** (2021) "Care Robots, Crises of Capitalism, and the Limits of Human Caring", *International Journal of Feminist Approaches to Bioethics*, 14(1): 19-48.
- Gill, S. ve Bakker, I.** (2006) "New Constitutionalism and the Social Reproduction of Caring Institutions", *Theoretical Medicine and Bioethics*, 27: 35-57.
- Hensley, C.** (2024) "After Yang and Posthumanist Care", *Synapsis: A Health Humanities Journal*, 20.08.2024, erişim tarihi: 02.06.2025, [file:///Users/meldaozturk/Downloads/after-yang-and-posthumanist-care.htm](https://Users/meldaozturk/Downloads/after-yang-and-posthumanist-care.htm).
- Hochschild, A. R.** (2012) [1983] *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*, Londra: University of California Press.
- Klein, B., G. Cook ve W. Moyle** (2016) "Emotional Robotics in the Care of Older People: A Comparison of Research Findings of PARO- and PLEO-Interventions in Care Homes from Australia, Germany and the UK" – E. Dominguez Rué ve L. Nierling (der.) *Ageing and Technology: Perspectives from the Social Sciences* içinde, Bielefeld: Germany transcript Verlag, s.205-224.
- Laslett, B. ve Brenner, J.** (1989) "Gender and Social Reproduction: Historical Perspectives", *Annual Review of Sociology*, 15: 381-404.
- Mahajan, P.** (2025) "Beyond Biology: AI as Family and the Future of Human Bonds and Relationships", *Science Open*, <https://www.scienceopen.com/hosted-document?doi=10.14293/PR2199.001515.v1>, erişim tarihi: 01.07.2025.
- McDonough, R. ve Harrison, R.** (1978) "Patriarchy and Relations of Production", A. Kuhn ve A. M. Wolpe (der.) *Feminism and Materialism* içinde, Londra: Routledge, s.11-42.
- McKinsey** (2024) *McKinsey Technology Trends*, 16.06.2024, erişim tarihi: 01.07.2025, <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/the-top-trends-in-tech>.
- Noddings, N.** (2010) "Care Ethics, Caregiving, and Global Caring", Pinhard, I. ve Moser, V. (der.) *Care – Wer sorgt für wen?* içinde, Leverkusen-Opladen: Verlag Barbara Budrich.
- Özyeğin, G.** (2005) *Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri*, Çev.: Suğra Öncü, İstanbul: İletişim, 2005.
- Parks, J. A.** (2010) "Lifting the Burden of Women's Care Work: Should Robots Replace the 'Human Touch'?" *Hypatia*, 25 (1):100-120
- Rhee, J.** (2018) *The Robotic Imaginary: the human and the price of dehumanized labor*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rubin, C. T.** (2019) "Robotic Souls", *The New Atlantis*, 57: 75-82.
- Sarkar, A.** (2024) "The Asian Family in Posthuman Cinema: An Exploration of After Yang", Bernard Wilson ve Sharifah Aishah Osman (der.) *The Asian Family in Literature and Film Challenges and Contestations-South Asia, Southeast Asia and Asian Diaspora* Cilt II içinde, Singapur: Palgrave Macmillan, s.437-457.
- Sarrica, M., Brondi, S. ve L. Fortunati** (2020), "How many facets does a "social robot" have? A review of scientific and popular definitions online", *Information Technology & People*, 33 (1): 1-21.
- Tronto, J.** (2017) "There is an alternative: homines curans and the limits of Neoliberalism", *International Journal of Care and Caring*, 1(1): 27-43.
- Turkle, S.** (2011) *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*, New York: Basic.
- UNFPA (United Nations Population Fund)** (2024) "Aging", erişim tarihi: 24.06.2025, <https://www.unfpa.org/ageing>.
- Wheale, N.** (1991) "Recognising a 'human-Thing': cyborgs, robots and replicants in Philip K. Dick's 'Do Androids Dream of Electric Sheep?' and Ridley Scott's 'Blade Runner'", *Critical Survey*, 3: (3): 297-304.
- Wiederhold, B.** (2018) "'Alexa, are you my mom?' The role of artificial intelligence in child development", *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 21(8): 471-2.
- Winders, J. ve Smith, B. E.** (2019) "Social reproduction and capitalist production: A genealogy of dominant imaginaries" *Progress in Human Geography* 43(5): 871-889.
- Wright, J. ve K. Hamblin** (2023) "Technology and adult social care in England", K. Hamblin ve M. Lariviere (der.) *Care Technologies for Ageing Societies: An International Comparison* içinde, Bristol: Bristol University Press, s. 18-49.
- Yaman, M.** (2025) "Toplumsal Yeniden Üretim Çerçevesinde Bakım Emeği", *Toplum ve Bilim* 172: 27-51.
- Yaman, M.** (2024a) "Muhafazakârlık ve Neoliberalizm Ekseninde Aile, Beden ve Emek Politikaları", *Toplum ve Hekim*, 39 (5): 325-335.
- Yaman, M.** (2024b) "Neoliberal Politikalar Ekseninde Aile Politikası: Toplumsal Yeniden Üretim Yaklaşımı Çerçevesinden Bir Değerlendirme", *Eğitim, Bilim, Toplum*, 22 (87): 3-28.
- Yaman, M.** (2020) "Makineler Durdu, Yaşam Devam Ediyor, Pandemi Günlerinde Kadınlar Yaşamı Yeniden Uretiyor", Bayındır, D. (der.) *Salgın: Tükeniş Çağında Dünyayı Yeniden Düşünmek* içinde, İstanbul: Can Yayınları, s.292-311.
- Zechner, M.** (2021) Report 6: *Childcare Commons and the Micropolitics of Municipalismo, Heteropolitics: Refiguring the Common and the Political, Refiguring the Common and the Political*, ER-C-COG-2016-724692.